

Nowak, Tadeusz

Znaczenie terminu "samopał"

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 11/3, 295-296

1966

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Raz w roku do „Biuletynu“ dołączany jest przez redakcję komunikat informujący wyczerpująco o życiu wewnętrznym Związku Lekarzy Polskich na obczyźnie.

Stanisław Szpilczyński

ZNAACZENIE TERMINU „SAMOPAŁ“

W „Więstniku Leningradzkiego Uniwersytetu“, nr 14: „Sierija Istorii, Jazyka i Litieratury“, z. 3 (Leningrad 1965), ukazał się interesujący artykuł L. I. Tarasiuka *Znaczenije tiermina „samopał“*. Artykuł posiada istotne znaczenie dla dziejów wojskowości rosyjskiej, w szczególności zaś dla historii uzbrojenia, mimo że zasadniczym jego tematem jest studium językoznawcze, w którym autor usiłuje wyjaśnić bliżej dotychczas nie sprecyzowane znaczenie wyrazu „samopał“, spotykanego w źródłach rosyjskich XVI—XVII w., a spopularyzowanego w świadomości szerokich kół polskiego społeczeństwa głównie przez *Trylogię* Sienkiewicza.

Pierwsza znana autorowi wzmianka o samopałach na terenie Rosji pochodzi z lat 1581—1582, z okresu oblężenia Pskowa przez wojska Batorego, kiedy to występują *pskowskije strielcy z dołgimi s samopały* (s. 153). W późniejszych wzmiankach samopały przeciwstawiane są prymitywniejszym typom długiej ręcznej broni palnej, wyposażonym w zamki lontowe. Z tego faktu, jak również z traktowanej porównawczo etymologii nazwy „samopał“, stanowiącej dokładny odpowiednik terminu „samostrzał“, oznaczającego w języku rosyjskim, podobnie jak i w staropolskim, kuszę, autor słusznie wyprowadza wniosek, że chodziło tu o broń w pewnym sensie samoczynną. Łuk sam nie mógł wystrzelić, natomiast naciągnięta kusza wyrzucała pocisk „sama“, np. na skutek przypadkowego potrącenia mechanizmu spustowego, i dlatego nazywano ją samostrzałem. W odniesieniu do broni palnej analogiczną różnicę można zauważyć pomiędzy stosowaną od XIV w. bronią lontową a pojawiającą się w pierwszych dziesięcioleciach XVI w. bronią z zamkiem krzosewym¹. W pierwszym wypadku dla oddania strzału strzelec musiał skrzesać ogień, zapalić lont i przytknąć go do panewki. W drugim — wystarczyło pociągnąć za języczek spustowy, ażeby wprawić w ruch mechanizm automatycznie wykrzesujący iskrę, która, padając na panewkę z prochem, powodowała wystrzał. Nabita broń z zamkiem krzosewym strzelała więc „sama“, nawet przy przypadkowym potrąceniu mechanizmu spustowego.

Ten logiczny wywód, poparty wzmiankami zaczerpniętymi ze źródeł pisanych, jak również analizą cech technicznych najdawniejszych zachowanych rosyjskich zabytków broni palnej z zamkiem krzosewym, skłania do przyjęcia tezy autora, że samopał nie oznacza — jak dotąd uważano — „prymitywnej broni palnej“, lecz konkretnie broń palną z zamkiem krzosewym, stanowiącą znaczny postęp w porównaniu z bronią lontową. W związku z tym datę pojawienia się tej, nowej wówczas, broni w wojsku rosyjskim przesunąć można z przełomu wieków XVI i XVII do siedemdziesiątych lat XVI w.

Jedynym zastrzeżeniem, jakie budzi artykuł L. I. Tarasiuka, będący, być może, streszczeniem lub fragmentem większej pracy posiadającej pełniejszą dokumenta-

¹ Terminologia polska w zakresie dawnej techniki wojennej nie jest dotychczas ustalona. Dotyczy to zarówno fortyfikacji i inżynierii wojskowej, jak uzbrojenia. Dla zamków stosowanych w dawnej broni palnej przyjęte są u nas nazwy: lontowy, kołowy, skałkowy i kapiszonowy. Dwa z tych zamków: kołowy i skałkowy mają wspólną cechę polegającą na tym, że proch znajdujący się na panewce jest w nich zapalany przez iskrę wykrzesaną wskutek potarcia piryfu o zaopatrzonej w nacięcia kawałek stali (w zamku kołowym) lub wskutek uderzenia krzemienia o takiż kawałek stali (w zamku skałkowym). W związku z tym można do obu z nich zastosować staropolski termin, nazywając je zamkami krzosewymi.

cję, jest zbyt słabe udokumentowanie faktu uzbrojenia niektórych oddziałów wojsk rosyjskich w osiemdziesiątych latach XVI w. w broń palną z zamkami skałkowymi (*kriemienno-udarnymi*). Przyjmując — zgodnie z autorem — że posiadały one broń z zamkami krzosowymi, stanowiącymi znaczny postęp w porównaniu z dawnymi zamkami lontowymi, trudno jednak na podstawie przytoczonego materiału źródłowego stwierdzić, że były to właśnie zamki skałkowe, a nie częściej w tym czasie spotykane kołowe. Nie zmienia to jednak w niczym zasadniczego, ważnego odkrycia autora, że nazwa „samopał“ oznacza ponad wszelką wątpliwość broń z zamkiem krzosowym.

Tadeusz Nowak

DZIEŁO SIEMIENOWICZA I JEGO TŁUMACZENIA

Wydane w 1650 r. znakomite dzieło Kazimierza Siemienowicza *Ars magna artilleriæ* zostało już w następnym roku przełożone z łaciny na francuski. W ćwierć wieku później ukazał się (we Frankfurcie nad Menem) przekład niemiecki, a w 1729 r. — angielski².

Informacje o tych przekładach, jak również o treści dzieła Siemienowicza, a przede wszystkim o jego części poświęconej rakietom, zawiera artykuł mgr inż. Janusza Thora *Un inventeur de fusées à étages au dix-septième siècle*, ogłoszony w nrze 39 z września—października 1965 r. francuskiego dwumiesięcznika „Sciences“.

E. O.

² Przekład polski wydany został w 1963 r.; por. recenzję w nrze 2/1964 „Kwartalnika”, s. 312.